

Sovyetler Birliği Döneminde Yıldırma Politikasının Bir Unsuru Olarak “Türkçülük” Suçlaması

M. Derviş KILINÇKAYA

Prof. Dr., H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

E-Mail: mdervis@hacettepe.edu.tr

Talas OMARBEKOV

Prof. Dr., Al Farabi Kazakh National University, Department of History of Kazakhstan

E-Mail: talas_1948@mail.ru

Mirzahan EGAMBERDİYEV

Doç. Dr., Al Farabi Kazakh National University, Faculty of Oriental Studies, TURKSOY Department

E-Mail: mirzahan_1974@mail.ru

Geliş Tarihi: 05.03.2019 - Kabul Tarihi: 08.09.2019

ÖZ

KILINÇKAYA, Derviş M.; OMARBEKOV, Talas; EGAMBERDİYEV, Mirzahan, **Sovyetler Birliği Döneminde Yıldırma Politikasının Bir Unsuru Olarak “Türkçülük” Suçlaması**, CTAD, Yıl 15, Sayı 30 (Güz 2019), s. 1-27.

Çarlık Rusya’sının Türkistan’ı işgalinden sonra geliştirdiği politikalar bir taraftan kendi egemenliğini yerleştirmeye yönelirken diğer taraftan da bölgede ciddi ayaklanmalara yol açmıştır. Buna bir de gelişmekte olan Türk aydın hareketi eklendiğinde Türkistan coğrafyasının 19. Yüzyılın son çeyreği ve 20. Yüzyıldaki siyasal ve toplumsal hikâyesi tarihçiler için ilginç bir çalışma alanı oluşturmaktadır. Rusya’nın Bolşevik devrimi ile rejim değişikliği yaşadığı bu devrede içeride devam eden “iktidar çatışması” sırasında “*milliyetler meselesi*” kritik bir faktör olarak öne

çıktı. 19. Yüzyılın sonlarına doğru Çarlık rejiminin sürüklenmekte olduğu buhran sürecinde Türkistan aydınları “*istiklâl*” odaklı düşünceler geliştirdiler.

20. yüzyılın 20-30’lu yıllarında SSCB bünyesinde yer alan cumhuriyetlerin hemen tamamında “*milliyetçi*” aydınlar üzerinde Stalinist “*sürekli suçlama ve sürgün*” uygulamalarının sürdürülmüş olduğu artık çok iyi bilinmektedir. Söz konusu dönem SSCB’nin dağılmasından sonra gerek Avrupa ve gerekse bağımsız yeni cumhuriyetlerin tarih yazıcılığında pek çok açıdan ele alınıp incelenmiştir. Ancak bu yıldırma, baskı ve sürgün politikalarının uygulanmasına gerekçe olarak gösterilen “*Türkçülük*”, “*milliyetçi bozgunculuk*” suçlamalarını ele alan çalışma hemen hemen yoktur. Bu sebeple söz konusu “*suçlamanın*” hem kavramlaştırma hem de uygulama sürecinin incelenmesi güncelliğini hala korumaktadır

Bunların bir kısmı samimiyetle komünizm ideallerine bağlanırken, bir kısmı doğrudan bağımsızlık için mücadele etmeyi tercih etti. Ancak bu bağımsızlık hareketinin öncü aktörlerinin tamamı 1917-1937 yılları arasındaki gelişmelerin bir sonucu olarak Rusya’nın siyaset sahnesinden silindiler. Yurt dışına gidebilenler hayatlarını kurtarsa da Türkistan’da kalanlar Stalin tarafından “*Pantürkist, Panislamist ve Turancı*” suçlamalarıyla yok edildiler. Rus kültürel ve siyasi egemenliği karşısında “*ideolojik*” tavır takınsalar bile Türkistanlı komünist veya “*Alaşçı*” liderler, yaşadıkları hayal kırıklıkları ile kalmayıp “*halk düşmanı*” ilân edildikten sonra kurşuna dizildiler.

Bu makale, sistemin, komünizme samimiyetle inanan parti üyelerinin tasfiyesi sırasında geliştirdiği ideolojik söylemin nasıl bir baskı unsuruna dönüştüğü ve kullanıldığı üzerinde durmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Lenin, Milliyetler Meselesi, Panislamizm, SSCB, Stalin, Sultan Galiev, Turar Raskulov, Türkçülük, Turancılık, Türkistan.

ABSTRACT

KILINÇKAYA, Derviş M.; OMARBEKOV, Talas; EGAMBERDIYEV, Mirzahan, **The Crime of “Turkism” as a Component of the Intimidation Policy During the Soviet Era**, CTAD, Year 15, Issue 30 (Fall 2019), pp. 1-27.

The policies developed to deepen its influence by the Tsarist Russia after the invasion of Turkestan led to serious upheavals. When the emerging Turkish intellectual movement is added to this, the political and social story of Turkestan geography in the last quarter of the 19th century and the 20th century constitutes an interesting field of study for historians. During the period of Russia’s Bolshevik revolution and regime change, “the question of nationalities” came to the fore as a critical factor. Towards the end of the nineteenth century, during the crisis of the tsarist regime, Turkestan intellectuals developed “independence” thoughts.

It is well known that Stalinist practices of constant “blame and exile” have continued on “nationalist” intellectuals in almost all republics within the USSR during the 20-30s of the 20th century. After the dissolution of the USSR, the period was examined in many respects in the historiography of both Europe and the new independent republics. However, there is almost no study dealing with the accusations of “Turkism” and “nationalist disorder”, which are given as the reason

for the implementation of these intimidation, oppression and exile policies. Therefore, both the conceptualization and the examination of the implementation process of the accusation in question is still current. Some of the intellectuals sincerely adhered to the ideals of communism, while others chose to fight for direct independence. However, all of the leading actors of this independence movement were erased from the political scene of Russia as a result of the developments between 1917-1937. Although those who could go abroad saved their lives, those in Turkestan were destroyed by Stalin on charges of “Panturkist, Panislamist and Panturanist”. Even if they adopted an ideological attitude towards Russian cultural and political sovereignty, the communist or “Alashist” leaders of Turkestan were not only left disappointed with their frustrations but executed by shootings after being declared an “enemy of the people”. This paper focuses on how the ideological discourse for the liquidation of party members who sincerely believed in communism turned into a repressive element and implemented.

Keywords: Lenin, The Question of Nationalities, Panislamism, USSR, Stalin, Sultan Galiev, Turar Riskulov, Turkism, Turanianism, Turkestan.

Giriş

20. yüzyılın 20-30’lu yıllarında SSCB bünyesinde yer alan cumhuriyetlerin hemen tamamında “milliyetçi” yerel yönetimler¹ ve aydınlar üzerinde Stalinist “*sürekli suçlama ve sürgün*” uygulamalarının sürdürülmüş olduğu hemen hemen herkes tarafından bilinmektedir. Söz konusu dönem SSCB’nin dağılmasından sonra gerek Avrupa ve gerekse bağımsız yeni cumhuriyetlerin tarih yazıcılığında pek çok açıdan ele alınıp incelenmiştir. Ancak bu yıldırma, baskı ve sürgün politikalarının uygulanmasına gerekçe olarak gösterilen “*Türkçülük*”, “*milliyetçi bozgunculuk*” suçlamalarını ele alan çalışma hemen hemen yoktur. Bu sebeple söz konusu “*suçlamanın*” hem kavramlaştırma hem de uygulama sürecinin incelenmesi güncelliğini hala korumaktadır. Öncelikle hatırlamak gerekir ki; Sovyetler Birliği döneminde Türk Halklarının birliği meselesi bir “*haya*” olarak nitelendirilmiştir. Oysa 19. Yüzyılda çiçeklenen “*Türkçülük*”, bir aydınlanma hareketi olarak bilhassa kadim tarihi adıyla Türkistan coğrafyasında yaşayan Türk aydın ve yöneticileri arasında mühim bir bağ oluşturmuştur. Bu aydın zümreleri gerek Çarlık Rusya’sı ve gerekse SSCB döneminde din, maneviyat ve dil bakımından birbirleriyle çok yakın oldukları için daima birlikte hareket etmeye çalışmışlardır. Bu tarz bir davranışın, Bolşevik devriminden sonra SSCB devlet ideolojisinin temel kavramlarından biri olan “*Proleter Enternasyonalizmi*” ile ters düştüğü ise aşikârdır. SSCB liderleri Türk topluluklarının bu yakınlaşmasını SSCB’nin kuruluşunun sağlamlştırılması ve güçlendirilmesinin karşısında ciddi

¹Buradaki “yerel yönetimler” tabiri birliği oluşturan cumhuriyetlerin her biri anlamında kullanılmaktadır.

bir engel olarak görmüşlerdir. Tanımlanan meselenin incelenmesi Türklerin kendi etnik ve kültürel kökenlerinin derin yakınlığını daha iyi anlamalarını ve günümüzde birbirleriyle sıkı bir yakınlık kurmalarını kolaylaştırması bakımından geçmiştekenden daha önemlidir. Bunun yanısıra SSCB dönemindeki “yıldırma ve sürgün” politikalarının uygulandıkları dönemde nasıl cereyan ettiğini salt uygulayıcılar açısından değil, aynı zamanda bu politikaya maruz kalanlar açısından da ele almak ve incelemek SSCB içindeki Türk topluluklarının tarihi tecrübelerini anlamak ve açıklamak bakımından büyük önem taşımaktadır.

“Türkçülük” Veya “Milliyetçi Bozgunculuk” Suçlamasının Anlamı Nedir?

1930’lu yıllarda OGPU (Ob’yedinonnoye Gosudarstvennoye Politiceskoye Upravleniye)² kayıtlarına bakıldığında söz konusu dönemde sıklıkla rastlanan “milliyetçilik”, “Türkçülük” ve “İslamcılık” kavramları ile suçlama, yıldırma ve cezalandırma yönteminin sistemli bir şekilde geliştirildiği anlaşılmaktadır. Bu yöntemin Rusya’da ve dünyada yaşanan yeni gelişmeleri fark eden ve toplumda öncülük rolünü üstlenerek, saygınlık kazanan; Türkistan’daki millî mücadele sırasında veya Sovyet sistemi içinde lider konumuna gelmiş olan bütün Türk devlet adamlarına ve aydınlara yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Bunun sonucunda onlara “casuslar”, “bozguncular” ve “karşı devrimciler” şeklinde iftiralara atılmış ve çeşitli cezalara çarptırılarak tasfiye edilmişlerdir. Burada karşımıza çıkan temel soru “Türkçülüğün” gerçekte ne olduğu meselesidir ve bu soruya cevap aramamız gerekiyor. Türkçülük hareketinin önde gelen aydınlarından Ziya Gökalp, Türkçülüğü en anlaşılabilir şekilde şu ifadelerle tanımlamaktadır: “Türkçülük, Türk milletini yükseltmek demektir... Türkçülüğün uzak hedefi Turan adı altında birleşmiş Oğuz, Tatar, Kırgız, Özbek, Yakut gibi Türk topluluklarının tamamını dil’de, edebiyat’ta ve kültür’de birleştirmektir.”³ Sovyetler Birliği’nin enternasyonalizmi bayraklaştıran yöneticileri, devlet yönetiminde Rus karakterini ve medeniyetini üstün tuttıkları için başlangıçtan itibaren bu düşünüş biçimine derin bir karşıtlık duyup, bu fikri savunanlarla mücadele ettiler.

Dönemle ilgili tarihi kaynaklara ve çalışmalara bakacak olursak Sovyet totaliter sisteminin “Türkçülük” ile suçladığı vatanperverler arasındaki Kazak aydınlarından Alaş hareketinin önderleri Alikhan Bökeyhanov ve Ahmet Baytursinov’un yanısıra Türkistan Muhtar cumhuriyetinin kurucusu Mustafa Çokay, Başkurt Milli Hareketinin lideri A. Zeki Velidi(Togan), Tatar komünistlerin lideri Mirsait Sultangaliev, Özbeklerden Akmal İkrarov, Nizami ve Feyzullah Hocayev, Kazak Turar Riskulov, Türkmenler’den Kaygısız Atabayev, Azerbaycan’dan Neriman Nerimanov ve başka bazı isimleri hâsılı

² Birleşik Devlet Siyasi Yönetimi

³ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1975(2),s.,15,25.

Sovyetler Birliği içindeki Türk vatanperverlerinin neredeyse tamamını görürüz. Bunların suçlanmaları sürecinde umumi olarak kaç kişinin yargılandığı ve cezalandırıldığı konusunda net bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Ancak şimdilik SSCB içinde 361 kişinin “milli bozgunculuk”la itham edildiği biliniyor.⁴ 1989 yılına kadar, yani parti daha dağılmadan önce bunlardan 316’sı SSCB KP Siyasi Büro Komisyonu tarafından aklandı.⁵

Türkçülük ve Milli Bozgunculukla ilgili Sovyet suçlama kampanyasının dört aşamada geliştirildiğini söyleyebiliriz. Birincisi Bolşevik lider Lenin hayatta iken başlayan ve 1920’lerin başına kadar devam eden süreç. İkicisi, Stalin’in totaliter yönetimin oluşumu sırasında yani 1920’lerin sonu ve 1930’ların başı; üçüncü dönem Stalinist dönem yani 1930’lu yılların ortaları, Stalin’in baskıcı yönetiminin sertleştiği devir (Stalin’in milli mesele ile ilgilendiği dönemden edindiği kanaat ve eline geçen belgeler ışığında şekillenen) 1940’lı yılların sonu ve 1950’li yılların başlangıcı. Durumu daha iyi açıklamak için millî meselenin Bolşevik ideolojisi çerçevesinde nasıl şekillendiği üzerinde kısaca durmak gerekmektedir.

“Millî Mesele”/ Milliyetler Meselesi Ve Bolşevikler

1917 yılının sonlarında başlangıçta birbirleriyle alakasızmış gibi görünen iki önemli “ideolojik” gelişme ortaya çıktı: Bunlardan birincisi Bolşevik Devrimi idi ve bu devrim, 1848’den beri bazı insanların tahayyül ederek peşinden koştukları “*ezilenlerin kurtuluşunu*” vaad ediyordu: “*Milletlere istiklâl, halklara hürriyet!*” Hemen hemen aynı dönemde ABD Başkanı Wilson’un adıyla anılan İlkeler de aynı temayı farklı biçimde ileri sürdü. Bu gelişmelerin bilhassa ülkeleri işgal altına alınmış, kaynakları “*büyük güçler*” tarafından sömürülen milletler üzerinde etkisi büyük oldu: çeşitli biçimlerde direnmeye çalışan bu toplumlarda yeni bir umut, yeni bir silkiniş ortaya çıktı. Burada konumuzla ilgisi bakımından Bolşevik yorumun nasıl geliştiği ve değiştiği üzerinde durulacaktır. Açıktır ki “*self-determination*” fikrinin sosyalist yorumu Lenin’in bu konuda diğer Marksistlerle yaptığı tartışmalarda şekillenmiştir.

Self Determinasyon veya milliyetler meselesini ilk ele alanlar Avusturya Sosyal Demokratları olmuşlardır. Avusturya imparatorluğu sınırları içinde birçok etnik grup ve milliyetler bulunduğu ve partiye bu gruplardan gelen pek çok Marksist dahil olduğu için, Avusturya-Macaristan imparatorluğunda sosyalizmin zaferi halinde uygulanacak idari ve siyasi düzen meselesi bu Marksistleri yakından ilgilendirmiştir. 1899’da toplanan Bruenn Kongresi’nde bu mesele ele alınmış ve kongrede iki görüş ortaya atılmıştır. Parti yönetimi

⁴ *İzvestiya SK KPCC*, S.9, 1990.s.73. (Sentralni Komitet Kommunističeskoj Partii Sovjetskogo Soyuza)

⁵ Aynı yerde.

tarafından ileri sürülen görüşe göre, imparatorluk, mümkün olabildiği kadar etnik gruplaşmalara göre idari taksimata sahip olacak ve her etnik bölgede yaşayan halk, kültür ve dil bakımından, her türlü yetkiye sahip olacaktır. Güney Slavları yani Balkan Slavları tarafından ortaya atılan ikinci projeye göre, imparatorluğun mülki ve idari taksimatı neye dayanırsa dayansın, her etnik grup, ister toplu, ister dağınık yaşasın, dil ve kültür bakımından özerkliğe sahip olacaktır.⁶ Bruenn Kongresi, Partinin milliyetler konusundaki politika olarak bu iki görüşü uzlaştıran bir formül kabul etti. Buna göre:⁷

1. Avusturya milliyetlerin demokratik bir federasyonu haline getirilecekti.
2. İmparatorluğu meydana getiren toprakların yerini, milli bakımdan mütecanis, yasama ve idaresi, eşit ve doğrudan doğruya seçimle işbaşına gelen milli meclisler elinde bulunan özerk parçalar olacaktır.
3. Tek ve aynı millete sahip bütün özerk bölgeler kendi milli işlerini özerk bir şekilde idare eden, milli bakımdan ayrı bir birlik meydana getireceklerdir.

Bu fikirler daha sonra Karl Renner ve Otto Bauer tarafından işlenerek derinleştirilecektir. Avusturya Marksistlerinin milliyet konusundaki bu görüşlerini ilk benimseyen Polonyanın Ruslar tarafından işgal edilmiş olan bölümü ile Litvanya ve Beyaz Rusya'da yaşayan Yahudilerin Marksist partisi olan Bund olmuştur. Bund'un 1901'deki dördüncü kongresinde, Rusya'nın tam otonomiye sahip milliyetlerden meydana gelen bir federasyon halinde teşkilatlandırılması esası kabul edildi. Bunun üzerine Bund, ortak çalıştığı Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisine başvurarak kendisinin, Yahudi proleteryanının tek temsilcisi olarak tanınmasını teklif etti. RSDİP'in liderleri bunu derhal ve şiddetle reddettiler. İşin aslına bakılırsa bu mesele ile ilgili bir fikir geliştirilmediği ve Bund'un başvurusuna ilişkin bir fikir geliştirilmediği için bu tarz bir tepki ortaya konulmuştur. Lenin, ancak bundan sonra milliyetler meselesi ile ilgilenmeye başlayacaktır.

Lenin'in milliyetler ve self determinasyon meselesi ile ilgili olarak ortaya attığı tezleri üç safhaya ayırmak mümkündür: 1897-1913 yılları arasındaki birinci devrede bu meseleye dair ilk ve temel görüşlerini ortaya koymuştur; 1913-1917 devresinde Rusya içindeki ve Rusya dışındaki milli hareketlerden yararlanmak amacıyla tezler geliştirmiştir; 1917-1923 devresinde ise eski planlarını bir kenara bırakarak pratikten de yararlanmak suretiyle Rusya'nın hâkimi olarak yeni

⁶ Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union (Communism and Nationalism, 1917-1923)*, Cambridge, Harvard University Press, 1997(6), 1st Ed. Russian Research Center Studies, No. 13, p.24

⁷ Pipes, *age.*, s.24-25.

planlar uygulamıştır.⁸ RSDİP'nin self determinasyon meselesini ilk defa ele alışı BUND'un baskısı üzerine, Partinin 1903'teki ikinci kongresinde olmuştur. Bu kongrede Lenin, Plekhanov ve Bolşevikler, milliyetler için mutlak bir self-determination taraftarı olmuşlar, Bund'çular ise "*millî-kültürel özerklik*" fikrini savunmuşlardır. Sonunda Leninciler kazanmış ve Parti programına, 9. Madde olarak, "*Devlet içindeki bütün milletlerin self-determination hakkı*" konulmuştur. Bu taktiğin temel amacı Lenin'in kontrolü Parti Merkez Komitesinin elinde tutmaktı. Halbuki BUND'çuların isteği ister toplu ister dağınık olsun Rusya'da yaşayan bütün Yahudilerin yegane temsilcisi olmaktı ve bu Parti'de federatif bir yapıya yol açabilirdi. Oysa Lenin, bu ilkedен sadece mülki bir teşkilatlanmayı kastediyordu.⁹

Lenin, 1903'te yazdığı "*Programımızda Millî Mesele*" başlıklı yazısı ile Parti programına konulmuş olan self determinasyon prensibini şu sözlerle yorumlamaktadır:

"Bizim self determination hakkı için yapılan mücadeleyi kayıtsız şartsız tanımış olmamız, her türlü self determination isteğini desteklemek hususunda bizi taahhüt altına sokmaz. Proletaryanın partisi olarak Sosyal Demokrasi, milletlerin ve halkların kendi kaderini tayin hakkını değil, her milletin proletaryasının self-determination hakkını desteklemeyi, kendisinin olumlu ve başlıca görevi saymaktadır...Yeni bir sınıf devleti kurma veya bir devletin tüm siyasal bütünlüğü yerine gevşek bir federal birlik ikame etme eğilimlerini ancak ayrı ve özel durumlarda destekleyebiliriz."¹⁰

Burada Lenin'in meseleye tamamen taktik bir adım olarak baktığı açıktır. Ancak, 1912 yılından itibaren olaylar, Lenin'i self-determination meselesine yeni açıklamalar getirmeye zorladı. Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisinin konferansı Ocak 1912'de Prag'da yapıldı. Bu toplantıda Lenin ve Bolşevikler, Partinin Merkez Komitesini ele geçirmek suretiyle Partiye hâkim oldular. Bunun üzerine konferanstan ayrılan Menşevikler, Ağustos-Eylül 1912'de Viyana'da ayrı bir Parti Konferansı topladılar. Viyana Konferansında Menşevikler Bund'u, Kafkasyalı Menşevikleri ve diğer milli partileri ittifaklarına aldılar. Menşevikler bu konferansta self-determination ilkesini ele aldılar ve BUND'un ileri sürdüğü "*millî kültürel muhtariyet*" ilkesi kabul edildi.¹¹ Menşeviklerin kararında "millî özerklik isteği parti programındaki self-determination hakkı ilkesi ile uzlaşmaz

⁸ Pipes, *age.*, s.32.

⁹Bertram D. Wolfe, *Three who made a Revolution*, Boston, 1959 (5) s.234.

¹⁰ Johan Kuusk, "Communist Views on National Self-Determination", *Studies on the Soviet Union*, Vol. I, No.2, 1962, p.45.

¹¹ Leonard Shapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, London, 1960, s. 125-127 ve 148.

değildir” deniyordu. Bunun anlamı şuydu ki, her millet, bu hakkı kullanarak ister ayrılabilir, isterse milli-kültürel özerkliğe sahip olarak bütün içinde kalabilirdi¹².

Komünistler arasındaki bu ideolojik çatışmalar devam ederken Balkanlarda durum gerginleşmiş ve Balkan sol hareketi içinde de self determination meselesi üzerindeki tartışma yoğunlaşmıştı. Viyana Konferansı sırasında Avusturya Marksistlerinin yayınlarını ilk elden okuma fırsatı bulan Lenin bu meseleyi yeniden ele aldı.

1913 yazındaki Parti Merkez Komitesi toplantısında kendi görüşünü bir karar olarak kabul ettirmeyi de başardı. Karar, “ Programımızın milletlerin self determinasyon hakkına ait kısmı siyasal self-determination’dan yani ayrılma ve bağımsız bir devlet kurma hakkından başka türlü anlaşılabilir” diyordu¹³. Bu görüşünü 1913 Ekimi’nde yazdığı “Milliyet Meselesi Konusunda Eleştiri Notları” adlı yazıda açıkladı:

“Gelişen kapitalizm, millî meselede iki eğilim ortaya çıkarmaktadır. Birincisi, millî hayatın ve millî hareketlerin uyanışı, her türlü zulme karşı mücadele ve millî devletlerin kuruluşudur. İkincisi, milletler arasında çeşitli münasebetlerin gelişmesi ve hızlanması, millî sınırların yıkılması, sermayenin, genel olarak ekonomik hayatın, politikanın, bilimin vs. milletlerarası bütünlüğünün ortaya çıkışı. Her iki akım da kapitalizmin dünya çapındaki kanunudur. Birinci akım, kapitalizmin gelişmesinin başlangıcında üstün duruma geçmekte, ikincisi ise, değişimini sosyalist topluma yönelen olgun kapitalizmin özelliğini teşkil etmektedir.”¹⁴

Lenin’in burada getirdiği yeni yorum: kapitalizmin tam anlamıyla gelişmediği yerlerde millî hareketler ve millî hayatın mevcudiyetini bir zorunluluk olarak kabul etmiş olmasıdır. Böyle bir yerde sosyalist toplumun ortaya çıkışı kapitalizmin gelişmesine bağlı olacaktır.

Daha sonra Bolşevik ihtilali çıktığı zaman bizzat Lenin bu milliyetler meselesi ile karşı karşıya kalacak, fakat Rusya’nın olgun kapitalizm safhasına ulaşmadığını ve sonuç olarak millî meseleyi kabul etmek zorunluluğunu aklına dahi getirmeden, tamamıyla sosyalist düzen içinde self-determination meselesini halletmeye çalışacaktır.

1913 Kasımı’nda Stepan Şaumyan’a yazdığı bir mektupta Rusya’da sosyalizmin zaferi halinde millî gruplara uygulanacak kendi kaderini tayin hakkına ilişkin görüşlerini eleştirirken, “self-determination hakkı, bizim merkezîyetçilik ilkemizin bir istisnasıdır. Büyük Rusluğun son derece reaksiyoner milliyetçiliği karşısında bu istisna kesin bir şekilde zorunludur ve bu

¹² Wolfe, *age.*, s. 581

¹³ Julian Towster, *Political Power in the U.S.S.R., 1917-1947*, New York,1955, s. 52-53.

¹⁴ Elliot R. Goodman, *The Soviet Design for a World State*, New York,1961, s. 27.

istisnadan en hafif şekilde vazgeçmek bile oportünizm olur¹⁵ diyordu. Yine bir taktik adım atıldığı ortadadır: Reaksiyoner Çarlığın yıkılması için bütün milli gruplar ayaklanarak Rusya'dan ayrılmalı ve bağımsızlıklarını kazanmalıydılar. Bu mektupta Şaumyan'a Çarlık yıkıldıktan sonra ayrılan milletlerin gönüllü olarak birleşeceklerini söylüyordu¹⁶.

Ancak Avrupalı sosyalistler, Rosa Luksemburg'un ifadesiyle self determination hakkını savunmak ve ayrılma hakkını kabul etmek Marxizm'e aykırı olacağından buna karşı çıkıyorlardı. Lenin buna verdiği uzun cevapta şu noktaları öne çıkarmaktadır: Bu konuda memleketleri ikiye ayırmak gerekir, birincisi Batı Avrupa, ikincisi de Doğu Avrupa ve Asya. Batı Avrupa'da burjuva-demokratik ihtilaller 1789-1871 arasında meydana gelmiş ve milli devletler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla buralarda self determinasyon meselesi artık söz konusu değildir. Dolayısıyla Batı Avrupalı sosyalistlerin programlarında bu ilkeyi aramak cahilliktir. Ancak, Doğu Avrupa ve Asya'da ihtilaller ancak 1905'de başlamıştır. Rusya, İran, Türkiye ve Çin'deki ihtilaller ve Balkan Savaşları burjuva-demokratik milli hareketler olup, bunlar milli devlet kurma gayesini gütmektedirler. Rusya da bu safhada olduğu içindir ki, Rus Sosyal Demokrat Partisi programına bu prensibi koymuştur¹⁷.

Lenin bu noktada Rusya'nın milliyet meselesi bakımından bazı özellikleri olduğunu ileri sürerek bunları şöyle sıralıyordu¹⁸ :

1. Rusya'nın ortasında Veliko-Rus'ların meydana getirdiği bir yoğunluk bölgesi vardır ki, burada yaşayan Büyük-Rusların sayısı 70 Milyon kadardır. Nüfusun çoğunluğunu teşkil eden (%57) yabancı ırklar ise sınır bölgesinde bulunmaktadır.
2. Büyük Rusların, yabancı ırklara yaptığı zulüm, bütün komşu devletlerdekinden çok daha fazladır.
3. Birçok hallerde Rusya'nın sınır bölgelerinde yaşayan bu "zulüm altındaki milletler" in komşu devletlerde ırkdaşları vardır ve bunlar daha geniş bir milli bağımsızlığa sahiptirler.
4. Yabancı ırklarla meskun sınır bölgelerinde kapitalizmin gelişmesi ve kültür seviyesi, Rusya'nın merkezine oranla çok daha ilerdedir.

¹⁵ Wolfe, *age.*, s.584.

¹⁶ Schapiro, *age.*, s.149.

¹⁷ V. İ. Lenin, *Selected Works*, Vol. IV, Moscow, 1938, ss. 249-293. Lenin burada Rosa Luksemburg'a cevap vermektedir.

¹⁸ Lenin, *age.*, s. 261-263.

5. Nihayet Rusya'nın komşusu olan Asya devletlerinde Burjuva ihtilalleri ve milli hareketler başlamıştır ve bunlar, Rusya içinde yaşayan milletler üzerinde kısmen etki yapmaktadırlar.

Kapitalizmin son aşaması emperyalizm teorisini I. Dünya savaşı sırasında ortaya attı. Kapitalizmin ve reaksiyonerliğin dünya çapındaki çatışmasından faydalanarak her ikisini de yıkmak için bütün dünyada iç savaşlar kışkırtılmalıydı. Bunun için de self-determination prensibi en kuvvetli silahtı. Bu silah kullanılarak bütün sömürge halkları ve esir milletler ayaklanırsa kapitalizm çöker ve bunun arkasından enternasyonal sosyalist ihtilal gelebilirdi.

Lenin, 1905'ten itibaren başladığını söylediği Doğu Avrupa ve Asya'daki burjuva demokratik ihtilalleri karşısında proletaryaya iki görev vermektedir:

1. Bütün milletler için self determination hakkını tanımak;
2. Bütün milletlerin sınıf mücadelesi ile gayet sıkı ve ayrılmaz ittifak halinde bulunmak¹⁹.

Birinci Dünya savaşının çıkması üzerine Lenin, “kapitalizmin yıkılması için” sömürge durumundaki milletlerin ayaklanmalarından yararlanmak üzere self-determination prensibine ilişkin yeni görüşler geliştirdi : “*Emperyalizm, bir avuç büyük milletin, bütün dünya milletleri üzerindeki zulmünün arttığı devirdir. Bundan ötürü milletlerin kendi kaderini tayin hakkı tanınmadığı takdirde, enternasyonal Sosyalist ihtilalinin emperyalizme karşı savaşı mümkün olamaz*” diyordu.²⁰ Lenin'in “emperyalizm” teorisini, Kapitalizmin ve reaksiyonerliğin dünya çapındaki çatışmasından faydalanarak her ikisini de yıkmak için iç savaşları kışkırtmayı ve bunun için de self-determination prensibini kullanarak sömürge halklarını ve esir milletleri ayaklandırarak “enternasyonal sosyalist ihtilali” gerçekleştirmeyi öngörüyordu. Lenin'in bu yaklaşımı sosyalistler arasında ciddi görüş ayrılıklarına ve yeni tartışmalara yol açtı. Karl Radek, Self –determination ve ilhaklara karşı kaleme aldığı bir yazıda “*İlhaklar sınırlar dışındaki milli azınlıkların esas milli devlete katılması amacını güttüğünden, milli devlet gerçeğini kuvvetlendirecek ve enternasyonalizm'i zayıflatacaktır*” görüşünü ileri sürdü.²¹ Lenin bu yazıya verdiği cevapta self determination ilkesine neden önem verdiğini açıkladıktan sonra:

“...Rusya proletaryası Çarlık tarafından ezilen bütün milletler için derhal ve tam ayrılma hürriyeti istemeden birinci ve ilk görevi olan muzaffer demokratik ihtilale giden yolda halkın başına geçemez veya sosyalist bir ihtilal için Avrupalı proleter kardeşleri ile yanyana savaşamaz...Biz bağımsızlığı yani zulüm gören milletlerin ayrılma hakkını istiyoruz” diyordu.²²

¹⁹ Lenin, *age.*, s. 272-273.

²⁰ *Age.*, s. 292.

²¹ Pipes, *age.*, s.47.

²² Lenin, *Selected Works*, Vol. V, p.288-289.

1916 Mart'ında "Sosyalist İhtilali ve milletlerin Self Determination Hakkı (Tezler)" adlı yazısında self-determination bakımından ülkeleri üç gruba ayırıyordu. Birinci gruba Batı Avrupa ülkeleri ile ABD'yi koyuyordu. Buralarda millî hareketler artık sona erdiğinden, buralardaki proleterlerin görevi sınıf mücadelesini sürdürmek, kendi hükümetlerinin başka milletlere zulmetmesine karşı savaşmak ve zulüm gören memleketlerin proleteryası ile sıkı işbirliği yapmaktı. İkinci gruba Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Balkanlar ve özellikle Rusya girmektedir. Bu memleketler burjuva-demokratik millî hareketler devresine girmiş bulunuyorlardı. Bu ülkelerin proleterleri, self determination ilkesinin savunuculuğuna öncülük ederken aynı zamanda zulmeden milletin sınıf mücadelesi ile zulüm gören milletin sınıf mücadelesini kaynaştırmalıydı. Üçüncü gruba Çin, İran ve Türkiye ile diğer bütün sömürgeler giriyordu. Bu memleketlerdeki sosyalistlerin görevi de burjuva-demokratik hareketlerin en ihtilalci unsurlarına yardım etmek ve bunları emperyalizme karşı kışkırtmaktı.²³ Ancak bu geçici bir durumdur, esas olan proleter diktatörlüğünün kurulmasıdır ve bu da ancak milletlerin birbiriyle kaynaşması ve karışması ile mümkün olur. Zira sosyalizmin amacı...sadece milletleri birbirlerine daha fazla yaklaştırmak değil, fakat aynı zamanda kaynaştırmaktır.²⁴ Devrimden sonra ortaya çıkacak devlet kuvvetli bir merkezî devlet olacaktır, yoksa federal bir devlet değildir. "Self-determination'un bir prensip olarak kabul edilmesi, federasyon bir prensip olarak kabul etmek demek değildir. Bir insan, bu prensibin aleyhtarı ve demokratik merkezîyetçiliğin taraftarı olabilir. Lâkin aynı zamanda, tüm demokratik merkezîyetçiliğe giden tek yol olarak, federasyonu da millî eşitsizliğe tercih edebilir."²⁵ Yani merkezîyetçi sistemi hemen gerçekleştirmek mümkün olmazsa geçici bir devre olarak federal sistem kabul edilebilir.

1917 Şubatında Çarlık rejiminin yıkılması ile beraber Bolşevikler, milliyetler meselesini bütün ağırlığıyla karşılarında buldular. Çarlığın ağır baskısı altında ezilen sadece Ruslar değil, aynı zamanda bütün millî azınlıklardı. Bunun için geçici hükümet 20 Mart 1917'de yayınladığı bir kararname ile din, ırk ve millî menşesine bakmaksızın bütün vatandaşların eşitliğini ilân etti. Çarlık zamanında millî azınlıklara konulmuş olan bütün sınırlamalar ve baskılar kaldırıldı.

Bolşeviklerin başlangıçta Rusya'nın en geniş millî azınlığını teşkil eden Müslüman Türklere karşı oldukça yumuşak davrandığı söylenebilir. Duma'daki Müslüman milletvekilleri 1917 Nisanında kendi aralarında toplanarak bütün Rusya Müslümanlarının temsilcilerinden meydana gelen bir kongre toplamaya karar verdiler. Rusya'daki bütün Müslümanlar arasından seçilen ve 200 tanesi

²³ Lenin, *age.*, Vol 5, s. 275-276.

²⁴ Fahir H. Armaoğlu, "Bolşevik İhtilali ve Self Determination Prensibi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XVII, No 2, Ankara, 1962, s. 211-250, bu konu için özellikle 230-237.

²⁵ Armaoğlu, *agm.*, s. 233-234.

kadın olan 1.000 delege, 1 Mayıs 1917'de Moskova'da Bütün Rusya Müslümanları I. Kongresini topladılar. Ayaz İshaki, Ahmet Beg Çalikov ve diğerlerinin savunduğu "unitariste" yaklaşıma göre, Rus devlet sistemi, "kuvvetli ve yekpare bir devlet içinde bütün etnik grupların sıkı birliği"ne dayanmalıydı. Azerbaycan Temsilcisi Mehmet Emin Resulzade'nin savunduğu "federalist" fikre göre her milli azınlık mülki özerkliğe sahip olacaktı.²⁶ Başkırtlar ve Kırım Tatarları da Resulzade'nin görüşünü destekliyordu. Neticede 271'e karşı 446 oyla federalist görüş kabul edildi.²⁷ Tabii bu durum Bolşevikleri rahatsız etti. Kongre, Milli Merkezi Şura adı ile bir de Konsey kurdu. Konsey, Rus Kurucu Meclisine Müslüman-Türk hakları bakımından sunulacak teklifleri hazırlayacaktı. Kongreye gelince, Temmuz ve Kasım 1917'de olmak üzere iki defa daha, fakat bu sefer Kazan'da toplandı. Fakat federalizm gerçekleşmeden Bolşevik ihtilali meydana çıktı.

Şubat ihtilali ile beraber Çarlığın yıkılması Bolşeviklerin gözünde, sosyalist ihtilalin gerçekleşmesinde önemli bir engelin aşılması demektir. Ancak, Şubat devrimi Bolşevikleri henüz iktidara getirmiş değildi. Şimdi mesele, burjuva-demokratik diye nitelendirdikleri Şubat devrimini ve geçici yönetimi kendilerini iktidara getirecek olan bir sosyalist ihtilale dönüştürmekti. 24-29 Nisan 1917 tarihleri arasında Bolşevik Partisinin VII. Konferansı toplandı. Bu konferansta self determinasyon ve milliyetler meselesi de ele alındı. Bu kongre Stalin'in yıldızının parladığı bir platform olmuştur.²⁸ Stalin 26 Nisan'da milliyetler meselesi hakkında Leninist prensiplere dayanan bir rapor sundu.²⁹ Bu raporunda Stalin,

"Birinci mesele, zulüm gören milletlerin siyasi hayatının nasıl düzenleneceğidir. Bu soruya cevap verirken şu nokta belirtilmelidir ki, Rusya'yı teşkil eden ve zulüm gören milletlere, Rusya devletinin bir parçası olarak kalmak veya ayrılıp bağımsız devletler teşkil etmek hususundaki arzularına kendilerinin karar vermesi hakkını tanımalıyız"

dedikten sonra tam aksi anlama gelen şu ifadelerle devam ediyordu:

"...Biz, bir milletin ayrılma hakkını tanıyabiliriz, fakat bu; o milleti ayrılmaya zorlamak değildir. Bir halk ayrılma hakkına sahiptir, ancak duruma ve şartlara göre bu hakkı kullanabilir veya kullanmayabilir. Böylece proleteryanın ve

²⁶ Pipes, *age.*, s. 77. Karş. A. Z. V. Togan, *Hatıralar*, s.131,134.

²⁷ Pipes, *age.*, s. 77.

²⁸ Stalin'in milliyetler meselesi ile ilgilenmeye başlaması Lenin'in talimatı ve Bukharin'in yardımı ile 1913 yılı başlarındadır. 1913 Şubatı'nda Krakovi'de yapılan Parti Merkez Komitesi toplantısından önce Lenin, Stalin'i Viyana'ya göndermiş ve O'na Avusturya'daki milliyetler meselesine dair materyal toplamıştır. Stalin, milliyetler meselesinde bizzat Lenin tarafından eğitilmiştir. Bkz.: Wolfe, *age.*, s. 580-583.

²⁹ Raporun tam metni için bkz.: J. V. Stalin, *Works, Vol. III*, Moscow, Foreign Languages Publishing House, 1953, s. 52-58.

proleter ihtilalinin menfaatlerine göre, ayrılmanın lehinde veya aleyhinde hareket etme serbestisine sahibiz.”³⁰

Konferans bu rapor doğrultusunda Lenin tarafından ortaya konulmuş olan şu dört prensip kararını aldı:

- 1-Milletlerin ayrılma hakkının tanınması
- 2-Belli bir devlet içinde kalan milletler için bölgesel özerklik,
- 3-Milli azınlıkların serbest gelişmesini garanti altına alan özel kanunlar,
- 4-Belli bir devletin bütün milliyetlerinin proleterleri için tek ve bölünmez bir teşkilat, tek bir parti³¹.

Dördüncü prensibin, teorik olarak tanınan ayrılma hakkını tamamen ortadan kaldırmakta olduğu açıktır. İkinci prensip için Lenin Konferansta şunları söylemişti:

“...Parti geniş yerel özerkliğe taraftardır...Parti milli ve kültürel özerklik denen şeyi yani kamu eğitiminin devletten alınıp milli organlara verilmesini kesin olarak reddeder. Milli ve kültürel özerklik, şu veya bu milli kültüre mensubiyet dolayısıyla...işçileri parçalar...Yani belirli milletlerin burjuva kültürü ile işçinin bağlarını güçlendirir...İşçi sınıfının çıkarları, Rusya’daki bütün milletlerin işçilerinin, birleşik işçi teşkilatları içinde kaynaşmasını zorunlu kılmaktadır.

1917 Ekim’inde, ihtilalin hemen öncesinde Lenin, “... *self-determination* deyimini yerine şimdi tamamen kesin bir kavram koyuyorum ‘serbestçe ayrılma hakkı’...Biz mümkün olduğu kadar sıkı bir birlik ve mümkün olduğu kadar çok milletin Büyük Ruslarla beraber yaşamasını istiyoruz...” diyordu.

Ekim devrimi ile Bolşevikler iktidara geldiklerinde Finlandiya, Polonya, Baltık Devletleri ve Ukrayna bağımsızlıklarını fiilen elde etmiş bulunuyorlardı. Kafkasya ve Asya’daki Müslüman-Türkler ise federalizm prensibini benimsemişler ve merkezle bağlarını iyice zayıflatmışlardı. Rusya’nın sorumluluğunu üstlenmiş olan Bolşevik Partisi muhtemel bir dağılma ile karşı karşıyaydı ve bunu önlemek için harekete geçti. 2 Kasım 1917’de Rus Halklarının Hakları Deklarasyonu yayımlandı.³² Deklarasyon, Halk Komiserleri Konseyinin milliyetler politikasının bundan böyle aşağıdaki prensiplere dayanacağı söyleniyordu:

- 1-Rusya halklarının eşitlik ve egemenliği,
- 2-Ayrılma ve bağımsız bir devlet kurma da dahil olmak üzere, Rusya halklarının self-determination hakkı,

³⁰ Aynı yer, s. 54.

³¹ Aynı yer, s. 52-58.

³² Aynı yer, s.66.

3-Millî ve dinî alanda her türlü ayrıcalık ve sınırlamaların kaldırılması,

4-Rusya topraklarında yaşayan millî azınlıkların ve etnik grupların serbest gelişmesi.

Deklarasyon Lenin ve Stalin tarafından imzalanmıştı. Bu açıklamanın başlattığı süreç milliyetler bakımından SSCB tarihinde en liberal devreyi oluşturmaktadır. Bolşevik iktidarı, bir yandan milliyetlere sempatik görünmeye ve onların güvenini kazanmaya çalışırken bir yandan da iki ihtilal arasındaki dönemde Çarlık mahkumu milletler arasında kurulmuş bulunan yerel Bolşevik partileri aracılığıyla bunları kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu kontrol kuvvetlendikçe, Bolşeviklerin self-determination teorisini ve uygulamaları kademe kademe kuvvetli bir merkezîyetçiliğe dönüşmüştür.

16 Ocak 1918’de yayınlanan *“Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Deklarasyonu da 2 Kasım Deklarasyonunun yarattığı havayı sürdürmüştür. Anılan açıklamanın I. kısmının ikinci maddesi “Rus Sovyet Cumhuriyeti, millî Sovyet Cumhuriyetlerinin bir federasyonu olarak, özgür milletlerin özgür birliği üzerine kurulmuştur”* diyordu.

Bolşevikler özellikle Müslümanları kendi taraflarına çekebilmek için 19 Ocak 1918 tarihli bir kararname ile bir *“Müslüman İşleri Komiserliği”* kurdu ve Kazan Tatarlarından Molla-Nur Vahitov Komiser ve yine bir Tatar olan Gulamcan İbrahimov ile Başkırtlardan Şerif Manatov da Komiser Yardımcılıklarına getirildi.³³ Fakat bu adımlar yeterli olmadı. Kısa ömürlü bir Trans-Kafkasya Federasyonu denemesinden sonra Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi. Kırım Türkleri 1917 yılı Kasım ayının sonlarında topladıkları kurultayda bir Kırım Anayasası kabul ederek ayrı bir hükümet kurmuşlardı. Başkırtistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkistan’daki bağımsızlık hareketleri başarılı olamamış ve Rus Bolşevikler buralarda duruma hakim olmayı başarmışlardı. Ancak, bu hâkimiyet muhtariyet verilme kaydıyla sağlanabilmişti. Fakat bu vaaddan iki tarafın anladıkları farklıydı. 9 Nisan 1918 tarihli Pravda’da yazdığı bir makalede Stalin şunları söylüyordu:

“Geçen Kasım ve Aralık aylarında Volga-Tatar, Başkırt ve Kırgız bölgeleri ile Türkistan bölgesinde ortaya çıkan muhtariyetçi burjuva gruplar, ihtilalin gelişmesiyle beraber yavaş yavaş içyüzlerini de açığa vurmaya başladılar. Bunları kendi kitlelerinden ayırıp Sovyetler etrafında toplamak için, bunlardan muhtariyeti almak, önce bu muhtariyeti burjuvalardan temizlemek ve sonra da bunu burjuva muhtariyetten Sovyet Muhtariyeti haline getirmek gerekir. Burjuva –Nasyonalist gruplar, muhtariyeti kendi kitlelerini esaret altına alma vasıtası olarak istiyorlar. Merkezi Sovyet iktidarını tanıdıkları halde yerel

³³ Bunların her üçü de Bolşeviklerin adamı idiler. Zeki Velidi Togan hatıralarında bu süreci esaslı olarak ele alır ve bu atamaların yanlışlığını vurgular. Bkz. A. Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, Ankara, 2019(4), s.125.

Sovyetleri tanımayı reddetmelerinin ve “İç İşlerine” hiçbir şekilde karışılmamasını istemelerinin sebebi budur. Bu durum karşısında mahalli Sovyetlerden bazıları ne şekilde olursa olsun muhtariyeti reddetmeye ve bu millî meseleyi silah gücü ile halletmeye karar verdi...Muhtariyetin reddi değil, fakat tanınması Sovyet iktidarının ilk ödevidir. Fakat bu muhtariyet yerel Sovyetlere dayandırılmalıdır...”³⁴

Milliyetlerin self-determination haklarının aleyhine olarak merkeziyetçiliği güçlendiren tedbirler artırılırken Bolşevik liderlerin teorik açıklamaları da bu gelişmelere paralel olmuştur. Stalin bu alanda yetkileri giderek artan bir “otorite” olarak 19 Kasım 1918 günü Pravda’daki yazısında Şubat ihtilalinden önceki dönemi ele alıyor ve şunları söylüyordu:

“...Rusya’da burjuva ihtilali devresinde (Şubat Devrimi kastediliyor), sınır bölgelerindeki millî hareket, bir burjuva kurtuluş hareketi niteliği taşır. Çağlar boyunca ‘eski rejim’ tarafından ezilen ve sömürülen Rusya milliyetleri, ilk defa olarak kendi kuvvetlerini gördüler ve hemen zalimlere karşı mücadeleye giriştiler. Bu hareketin sloganı ‘millî zulüm kalkmalıdır idi. Bir gece içinde bütün sınır bölgelerinde ‘millî kurumlar’ ortaya çıkıverdi. Harekete, milliyetçi-burjuva-demokrat aydınlar liderlik ediyordu. Latviya, Estonya bölgesi, Litvanya, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Kırgızistan ve Orta Volga bölgesinde Millî Konseyler...Kırım ve Başkırdistan’da Kurultay, Türkistan’da Muhtar Hükümet...Milletlerin self-determination hakkı, sınır bölgelerindeki millî burjuvazilerin iktidarı kendi ellerine almak ve kendi millî devletlerini kurma hakkı olarak yorumlanmıştır”³⁵

Bundan sonra Stalin meseleyi Ekim Devrimi açısından ele almakta ve şunları ileri sürmektedir:

“Mesele şudur ki, bu millî hareketler, sosyalist ihtilali sözünü duymak istemediler. Mahiyeti itibarıyla burjuva olan bu hareketler, eski burjuva düzenini yıkmak için en küçük arzu bile göstermediler; aksine, bu düzeni, iktidardaki her türlü vasıta ile muhafaza etmeyi ve güçlendirmeyi vazife saydılar. Esasında emperyalist olan bu hareketler, emperyalizmi yıkmak için en küçük bir istekte bile bulunmadılar... Sınır bölgelerindeki millî hareketlerin merkezdeki sosyalist hükümete savaş ilan etmelerinin sebebi budur ve bir defa savaş ilan ettikten sonra, Rusya’da karşı-devrimci olan her şeyi kendine çeken reaksiyonun da beşiği oldular...”³⁶

Nihayet şu hükmü veriyordu: “...Gerçekte, ortadan kalcan self-determination değildir, fakat bu prensibin burjuva yorumudur.”³⁷

³⁴ Stalin, *Works IV*, 1953, s. 77-78.

³⁵ *Age*, s. 158-159.

³⁶ *Age*, s. 163-164.

³⁷ *Age*, s. 169.

Bolşevikler duruma hâkim oldukları andan itibaren self-determination hakkına dayanan her hareketi burjuva, reaksiyoner emperyalist olarak tanımlamaya başlamışlardı. Partinin Mart 1919'daki VIII. Kongresinde, Stalin, Bukharin ve Piatakov işçi sınıfının self-determination hakkından söz açılmasını isterken Lenin Rusya'da milliyetler meselesinin henüz çözümlenmediğini, bu yüzden self-determination deyiminin programda yer almasını istemiştir. Aynı dönemde III. Enternasyonal'in kurulması, bir dünya ihtilali maksadıyla sömürge halklarına ve batılılara karşı mücadele yürüten milletlere karşı yönelttikleri bir propaganda aracı olarak ortaya çıkmıştır.

Görüldüğü gibi Bolşevikler, kendi iktidarları sağlaştıkça, Rusya içindeki milliyetlere karşı tavrlarını da sertleştirmişler ve “*milli muhtariyeti*” taktik bir kavram olarak kullanmışlardır. Buna karşılık Türkistanlı önderler konuyu tamamen farklı değerlendirmişlerdi. Yani esasta çatışma milli aidiyetler arasındaki bir çatışma olarak devam etmekteydi ve bu sürecin yönetimi Stalin'in eline geçmiş bulunuyordu.

Türkçülüğü Cezalandırma Kampanyalarının Başlıca Sebepleri Ve Gerekçeleri

Bu suçlamaların başlangıcı ve şartların ortaya çıkışının sebeplerinin başında Bolşevik lider Lenin'in geldiğini söyleyebiliriz. 1920 yılının Mayıs ayında Lenin, Turar Rıskulov'un “*Türk Cumhuriyetinin Kurulması*” ile ilgili teklifine dair raporları kabul etmedi. Turar Rıskulov'un önerisinde temelde Türkistan olarak belirlenen “*Türk Sovyet Cumhuriyeti'nin Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyetleri Birliği Dabilinde Kurulması*” başlığı altında sunuluyordu. Bu Cumhuriyette gelecekte kurulacak olan Türk Cumhuriyetleri Konfederasyonu Devleti'nin ön koşulları şeklinde ortaya konuldu. Buna göre Devlet dili Türk Dilleri, yönetici siyasi parti “*Türk Halklarının Komünist Partisi*” olarak teklif edildi. Bunun yanısıra Cumhuriyetin kendisine ait Müslüman Türk ordusu kurulması gerekli görülüyordu.³⁸

Merkezden yani Moskova'dan “*Türk Komisyonu*” olarak adlandırılan bir heyet Türkistan'daki siyasi durumu araştırmak üzere gönderildi. Bu heyeti Frunze ve Peters gibi T. Rıskulov'un düşüncelerine açık şekilde karşı olan isimlerden oluşturan bizzat Lenin'in kendisi idi ve Lenin, Türk Cumhuriyetinin kuruluşu hakkındaki düşünceleri tartışmanın ana konusu haline getirmekle kalmayıp bu düşünceyi ileri süren T. Rıskulov'u, N. Hocayev'i ve onların taraftarlarını “*Milliyetçiler*”, “*Pantürkistler*”, “*Basmaclar*”ın ideologları olarak sebepsiz yere suçladı. Bunun sonucunda Turar Rıskulov Türkistan Yönetimi Komitesi Başkanlığından uzaklaştırılması ile sonuçlandı.

³⁸ Oçerki Kommunističeskoj Partii Turkestana, Almatı, 1964, s.135.

Harita 1-Turar Rıskulov'un Tasarladığı Devletin sınırları³⁹

Anlatılan mesele Turar Rıskulov'un görüşlerini destekleyen diğer Sovyetler Birliği Türk halkları arasında da sayıca az değildi. Mesela Başkurt Millî Hareketi lideri A. Zeki Velidi, Başkurtistan'ın Sovyetler Birliği Hükümetinin desteği ile Başkurtistan Millî Egemenliğini alacağına inanarak 1919 yılı Başkurt İhtilalci Komitesine dahil oldu ve 1920'de Komite'nin Başkanlığına getirildi. Ancak Bolşeviklerin açık saldırılarına uğrayan Zeki Velidi ve arkadaşları aynı yılın Haziran ayında gizlice Türkistan'a gitmeye ve Basmacılarla ve onları desteklemek üzere Türkiye'den gelen Enver Paşa ile anlaşmak yolunu seçtiler.⁴⁰ Kendisinin Bolşeviklere olan hoşnutsuzluğunu Lenin'e gönderdiği mektubunda Zeki Velidi açıkça dile getirerek şunları yazdı:

"...Proleterya Diktatörlüğü dünya çapında gerçekleştirildikten sonra..." diyerek devamla"...siz geri kalan milletlerden" oluşan yerlerdeki sosyalist düzeni kurup yerleştirmenin gerekli şartı olarak "önde gelen milletler" in yardım etmesi olduğunu söylemişsiniz (O'nun içinde eski sömürgeci milletler de var) Bununla siz Hindistan'daki İngilizlerin, Türkistan'da Rusların, Afrika'da Fransızların veya Belçika İşçi Derneklerinin sömürgecilik siyasetinin devam edeceğini kabul etmiş oluyorsunuz.

1915'te Ufa'da sizin yakın arkadaşlarınızla tartıştığımızda sizin programlayıp durduğunuz sosyalist düzenin bütün insanlığın hukukunu ayaklar altına atan terörist düzen tarzında ortaya çıkacağını ispatlamıştım. Şimdi gördüğümüz nedir? İhtilalin amacı bu muydu? Sendikalar hakkındaki münakaşada meseleyi ortaya koyan Pyatakov doğru söylemişti. O, sizi kanını da, terini de dökerek ihtilali gerçekleştiren işçileri sürekli olarak uyarmayı bırakmadığınız için kınamıştı."

Bununla birlikte, eğer sosyalizm fikirleri emperyalizm gelenekleri etkisinde bulunan büyük milliyetlerin isteklerine göre şekillenirse bundan hiç bir iyilik beklenemeyeceğini Roza Lüksemburg da çok doğru bir şekilde hatırlatmıştı.

³⁹ Harita Talas Omarbekov tarafından tasarlanmıştır.

⁴⁰ A.Z.V. Togan, *age.*, 334-338.

Dikkatli olun, belki yapılmakta olan hataların başlangıcında bizatihi kendiniz duruyorsunuzdur?”⁴¹

Ahmet Zeki Velidi'nin bu bakış açısı Sovyetler Birliğindeki diğer Türk topluluklarına mensup öncü aydınların ve emektarların⁴² fikirleri ile de örtüşüyordu. Mesela, Ahmet Baytursinov, 17 Mayıs 1920'de V.İ.Lenin'e yazdığı mektupta Bolşeviklerin Kazakistan'ı yönetmeye aslen Rus kökenlileri, “*komünist–enternasyonalistler*” olarak adlandırıp “*merkezden gönderme*” hareketini kınayarak, “Ruslar'ı Çarlık hükümetinin yüzyıllardan beri sürdürdüğü hilekâr siyaseti ile tanıdık, Rus olmayan milliyetlerin güvenini kendilerine sadece komünist – enternasyonalistler demekle kazanamayacağını söylemekle birlikte, Kazaklar'da “*sarı Rusların hepsi Rus*” diye bir atasözü olduğunu açık açık söylemişti.⁴³

Kazakistan'ın bağımsızlığını elde etmesi için Ahmet Baytursinov, V.Lenin'e şu talepleri ortaya koyuyordu:

1) Kırgız (Kazak) ülkesini yönetmeye halkın tam olarak güveneceği Kırgızlardan (Kazaklardan) çıkmış olan gerçek komünist düşünceli ve tecrübeden geçmiş fikir sahibi insanların görevlendirilmesi gerekir.

2) Denetimine karışık milliyetlerden oluşan bölgeler dahil olacaksa, tüm yönetim organlarında sömürülen halkların payının 2/3'den az olmaması gerekir.

3) Kırgız ülkesindeki tarımla ilgili ekonomik kurumlarda yönetim merkezleştirilmiş veya merkezleştirilmemiş olmalarına bakılmaksızın Kırgızlar (Kazaklar) tarafından yönetilmesi gerekmektedir...⁴⁴

Ahmet Baytursinov bunun yanısıra merkezi Orenburg olan yeni askerî bölge kurmayı ve “*şehirlerdeki asker garnizonlarının kesin bir şekilde Kırgızlardan (Kazaklardan) oluşmasını*” V.İ.Lenin'e şart koştu.

Lenin ile Stalin'i sadece bu şartlar değil Sovyet Türk aydınlarının sundukları millî ve müstakil cumhuriyetler kurma fikirleri ve onların kendi tarihî tecrübelerinden ders almaları ihtimali de ürkütüyordu. Mesela, T. Raskulov'un sunduğu Türk Cumhuriyeti kurma fikri gelecekte Türk ülkelerinin konfederasyonuna götürebilecek bir yoldu. Zamanında Türkistan Muhtar

⁴¹ A.Z.V. Togan, *age*, s. 393-396.

⁴² Bu kelime Türkiye Türkçesinde “gayretker” sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmaktadır, ancak anlamı tam olarak yansıtmadığı kanaatinde olduğumuz için bundan sonra Kazakistan Türkçesinde kullanılan “*gayretker*” sözcüğü kullanılacaktır.

⁴³ Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, 811. Fon, 20. Sıra, Dosya 568, s.46-48.'de mektubun Rusça metni bulunmaktadır.

⁴⁴ Talas Omarbekov, “Katelesken Lenin be Jok Elde Kazak Ziyalıları ma?”, *Egemen Kazakistan*, 26 Kasım 1991, Almaty.

Cumhuriyetini kuran Mustafa Çokay'ın da hayali böyle bir (elbette Sovyet olmayan) konfederatif devlet kurulmasıydı.

Sovyet Türk gayretkerlerinin V.Lenin ile aralarındaki çatışmaları, anlaşmazlıkları 1920 yılının Mayıs – Haziran aylarında daha da şiddetlenmişti. 12 Haziran'da Lenin'in Komünist İnternasyonal'in 2. Kongresindeki milliyet ve sömürge memleketler meseleleriyle ilgili tezlerini T.Rıskulov, N.Hocayev, A.Baytursinov, E.Ermekov, Z.Velidi, H.Yumagulov sert bir şekilde eleştirdiler.⁴⁵

Bunlar, V.İ. Lenin'in tezlerinde ileri sürülen “*önceki sömürgeci ülkenin proleterlerinin yeni Sovyet hükümeti iktidarında özgür hale geldikleri ve panislamizme karşı mücadelenin gerekli olduğu*” gibi fikirlerini kabul etmediler.

T.Rıskulov'un imzaladığı bu belgede Sovyet Türk aydınları bilhassa vurguda bulunarak şunları yazdılar:

“...Yerli yoksulları Avrupalı göçmenlerin yardımıyla serbestleştirmek için komünistleri göndermek fikri, bu komünistleri işgal etmek anlamına gelir. Bu komünistler hiç şüphesiz panislamizme karşı mücadelesini sürdürecektir, yerli yoksulları kendi aralarında çatışmaya yönlendirecek, yerli komünistleri yok edecek, sınıfların yerine millî kargaşaların çıkmasını destekleyecektir. Bu yüzden komünist bir görev için sosyal misyonerler uygun değildir.”⁴⁶

Böyle bir siyasî bakış açısı hayatın gerçeklerini gösteriyor olsa da V. İ. Lenin'in de, J.Stalin'in de hoşuna gitmedi. T.Rıskulov, N.Hocayev, Z.Velidi, A.Baytursinov sorumlu oldukları görevlerden peş peşe atıldılar. Ancak böyle bir baskıya Türk halklarından çıkmış siyaset gayretkerlerinin bir kısmı örtülü ya da açık bir şekilde memnuniyetsizliklerini gösterdiler. Bunların içindeki en tanınmış Tatar komünistlerinin önderi Mirsaid Sultangaliyev'di. O, bilhassa Moskova'dakilerin T.Rıskulov ile Z.Velidi'yi kendi memleketlerindeki yönetici görevlerinden atmalarını hata olarak gördü.⁴⁷

Bunlara rağmen Zeki Velidi'nin “Basmacı Hareketi”ne katılması sadece bu durumdan dolayı değil bazı Sovyet Tatar – Başkurt komünist gayretkerlerinin onun Başkurdistan'ı Müstakil Cumhuriyeti kurma fikrine destek vermemiş olmalarından da anlayabiliriz. M.Sultangaliyev ise bu dönemde birleşik Tatar – Başkurt Cumhuriyetini kurmak için mücadele ediyordu. Siyasî bakış açıları çok farklı olmasına rağmen J.Stalin, M.Sultangaliyev'den A.Zeki Velidi ile ve onun aracılığıyla Basmacılık hareketiyle yakın bağı olduğundan şüphelenmiş ve bu

⁴⁵ Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Fon 139, Sıra 1, D. 280, s.13.

⁴⁶ Tsentr Sohraneniya i İssledovaniya Dokumentov Sovremennoy İstorii Rossii,(Rusyanın Şimdiki Zaman Tarihi Belgelerini Koruma ve Araştırma Merkezi), 5. Fon, 3.Sıra, s. 23-26.

⁴⁷ Mirsaid Sultangaliyev, *Statii, Vıstupleniya, Dokumenti*, Kazan,1992, s.359,382-383.

konudaki düşüncelerini T. Rıskulov'a söylemiş, o da bu durumu gizlice Sultangaliyev'e aktararak uyararak suretiyle korumaya çalışmıştı.⁴⁸

Bununla beraber M. Sultangaliyev 28 Mayıs 1923'te hapishaneden Merkezî Denetim Komisyonu üyelerine ve Stalin ile Troitskiy'e yazdığı mektubunda kendisinin Başkurt komünisti Agadimov aracılığıyla Türkistan'daki "Basmacılık" hareketini idare eden Z.Velidi ile iletişim kurmaya çalıştığını ve bunu Zeki Velidi'yi yeniden kazanmak için yaptığını itiraf etti. "Ben, - diyor, o, buna inanıyorum. Eğer biz onu (Z.Velidi'yi) bağrımızdan itmeseydik, tüm Doğudaki komünist partinin sadık emekçilerinden biri olurdu."⁴⁹

J.Stalin, M.Sultangaliyev'in meselesini RKP(b) Merkezî Denetim Komisyonu'nun yönetim kuruluna gönderip onu partiden ihraç ederek, tutukladı. Onu sürgün etmekle J.Stalin "milliyetçiliğin", "millî bozgunculuğun" gerçekten hayatın içinde de var olduğunu kendince ispatlamış oldu. Ancak millî komünistlerin arasında hâlâ M. Sultangaliyev ile aynı fikirde olan gayretkerlerin olması ve J.Stalin'in mutlak hâkimiyet kuramaması M.Sultangaliyev'i hem hapishaneden hem de ölümden kurtarmıştı. Ancak bu geçici bir durumdu.

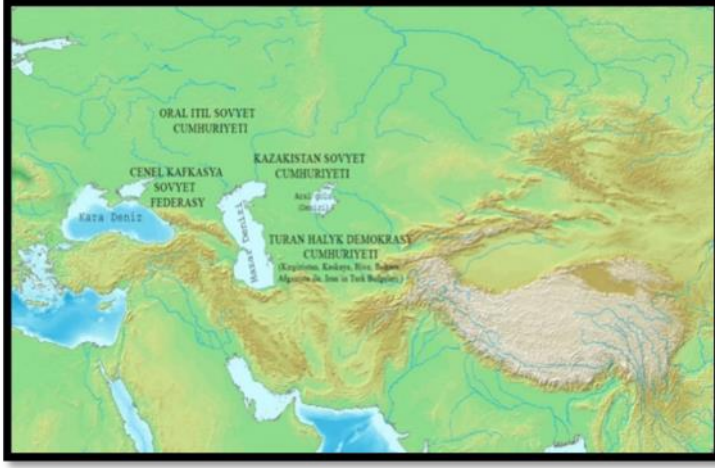
Sırası gelmişken M. Sultangaliyev'in Milli Muhtariyet hakkındaki düşünceleri üzerinde durmakta fayda vardır. Sultangaliyev, SSCB'nin Doğu bölgelerinde "Devlet kapitalizmine dayalı 'Demokratik Turan Halk Devleti' kurulmasını" teklif etti. Bu devletin anılan temelde kuruluşunun iki şeklini açıkladı: birincisi "Türkistan Federasyonu",⁵⁰ ikincisi SSCB'nin doğudaki diğer Türklerin bulunduğu topraklardaki (Kırgız, Kaşgar, Hive, Buhara, Afganistan ve İran'ın Türklerle meskûn arazisi) "Turan Cumhuriyeti". 27 Şubat 1929'da ikinci defa tutuklandığı zaman, bu devletin kuruluşunun üçüncü şeklini teklif etti. Buna göre SSCB'nin doğusunda Millî Sovyet bölgelerinde eşit hukuk temelinde birleşecek olan dört cumhuriyet kurulmasını tasarlıyordu. Birincisi "İdil-Ural SSC" idi ve bu cumhuriyetin bünyesine Başkurtistan, Tataristan, Çuvaşistan vd.; ikincisi "Umumi Kafkas Federatif SSC" idi ve bu cumhuriyete dahil olacak bölgeler Kuzey Kafkasya Vilayetleri, Dağıstan, Kalmuk Vilayeti, Kuban-Karadeniz'in bütün toprakları; üçüncü devlet olarak Sovyetler Birliğine dahil olmak üzere bağımsız bir Cumhuriyet olarak Kazakistan; dördüncü olarak "Orta Asya" veya "Turan Cumhuriyeti" adıyla Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan

⁴⁸ Aynı yer, s.339.

⁴⁹ Aynı yer, s.381.

⁵⁰ Tsentr Sohraneniya i İssledovaniya Dokumentov Sovremennoy İstorii Rossii,94. F., 2.S., 10.D, s. 98.

topraklarından oluşan bir devlet. Bu dört devletin tamamı eşit hukuklu olarak bir federasyon oluşturacaklardı.⁵¹

Harita 2-Sultangaliyev'in Önerisi⁵²

Şimdi M.Sultangaliyev'in bakış açısında J.Stalin'in hoşuna gitmeyen nokta üzerinde durmak gerekmektedir. Anılan dönemde pek çok parti yöneticisi ile V.Lenin'in büyük yanılması olarak bir dünya devriminin gerçekleşemeyeceği anlaşılmaya başlanmıştı. Şimdi M.Sultangaliyev'in ve millî gayretker olan fikirdaşlarının düşüncelerine göre Sovyetler Birliğinin önünde sadece iki yol vardı: birincisi – NEP (Yeni Ekonomik Politika), yani yeni ekonomik siyaset aracılığıyla yeniden burjuva ülkelerinin yoluna koyulmak, yahut emperyalist ülkelerin darbeleriyle yıkılıp yok olma.

1920'li yılların ortalarından itibaren J.Stalin'in etkisinin güçlenmeye başlaması millî aydınlara karşı açık savaşa çıkmasına yol açtı.⁵³ Bu, onun 29 Mayıs 1925'te Taşkent'te çıkarılan "*Akjol (Ak Yol)*" gazetesinin fikirlerini suçladığı mektubunda açık bir şekilde belli oluyordu. O mektupta gazeteyi çıkaran Kazak aydınlarını "*Çokayevçiler*" olarak suçladı ve partide olmayan millî aydınları gençlerin terbiye edilmesi işlerinden uzaklaştırmayı teklif etti.⁵⁴

Bu olay sadece Kazakistan'da ve Türkistan'da değil tüm ülkelerde millî aydınlara açık savaşın başladığını hissettirdi. Kazakistan'da 1929-31 yılları

⁵¹ O Tak Nazıvayemoy "Sultan-Galiyevskoy Kontrevolutsionnoy Organizatsii", İzvestiya TSK KPSS (Sultan-Galiyev'in Karşı Devrim Organizasyonuna Dair. Komünist Partisinin Merkezi Komitesine Dair Haberler), 1990, No, 10, s.82.

⁵² Harita Talas Omarbekov tarafından tasarlanmıştır.

⁵³ Tsentr Sshraneniya i İssledovaniya Dokumentov Sovremennoy İstorii Rossii, 94. F., 2.S., 10.D, s.118, 123.

⁵⁴ KC CA, F. 141, 1. S., D. 479 A, s. 1-2.

arasında Sovyetlere karşı umumi ayaklanmanın başladığı bir dönemde KP yöneticileri, “*ayaklanmayı Türkçü-milliyetçilerin idare ettiklerine*” dair iddialar ileri sürmeye başladılar.⁵⁵ Bu durumdan Taşkent’te faaliyet gösteren Türkçü milliyetçileri organize eden organizasyon olarak Zeki Velidi Bey’in tesirindeki Orta Çiftçiler Partisi sorumlu tutuluyordu. Moskova, bu partinin Kazakistan’ın başka bölgelerinde de şubeleri olduğunu ileri sürerek ortaya çıkarılmasını talep ediyordu. Misal olarak Almatı’da bu partinin temsilcileri bulunduğu ve Semey’de ise şubesinin bulunduğu iddia ediliyordu. Almatı’daki milliyetçi partinin üyeleri olarak Karim Toqtıbayev, İdrıs Mustambayev, Ahmedulla Barlıbayev, Qusayın Aqjanov, Şaymerden Toqjigitov isimleri sayıldıktan sonra bunları yöneten liderler olarak da Taşkent’te bulunan Muhtar Ayvezov, Daniyar İskakov, Alimkhan Ermekov gibi “*Alaş Orda*” hareketinin mensubu olan gayretkerler suçlandı.⁵⁶

Orta Kazakistan’da Sovyet hükümetine karşı yapılan ayaklanmalar bu karşı devrimci partinin Şıngıstau, Abıralı, Şubartau ilçelerinde Sovyet hükümetine karşı ayaklanmalar hazırladıkları iddiasıyla mahkemeler başlatıldı. Bu “suç”un faileri olarak pek çok insan tutuklandı. Suçlananların içinde o sıralar Karkaralı’da bulunan Jusipbek Aymautov, Abıralı’da Şakarım Kudayberdiyev vb. kişiler suçlandı. OGPU⁵⁷ kaynaklarında suçlamalar şöyle özetlenmektedir: “*Kudayberdiyev Şakarım, talimatları Abıralı’daki parti merkezinden alıyordu. 1931 yılı sonunda kendisinin organize ettiği “eşkiya ayaklanması” sırasında öldürüldü.*”⁵⁸ Sıralanan örneklerden fark edileceği gibi Sovyetler Birliği’nde 20. – 30. yıllarda yer alan sürgün ve takibat hareketi ile ilgili sözde yargılamalar “*Türkçü*”, “*milliyetçi*”, “*karşı devrimci*” gibi farklı suçları bir birine bağlı olarak ele alıp insanlara aynı anda bir kaç suç üzerine dava açma şeklinde gerçekleşmiştir.⁵⁹

1928 yılının ortalarından itibaren eski Alaş hareketine katılan hepsi tutuklanmaya başladı. Bu yılın sonlarında M.Sultangaliyev başta olmak üzere yetmiş altı millî gayretker “*millî bozgunculuk*” ile suçlanıp tutuklandı. Onların hepsi 1930 – 1931 yıllarının farklı aylarında tutuklandı, sürgün edildi. Bunlara, Kazakistan’da bu dönemde sürgün edilen kırk dört Alaş hareketi mensubu da Türkistan’da “*Basmacılık Hareketi*”ne katılmakla itham edildi, Z.Velidi Bey ile

⁵⁵ Mambet Koygeldiyev, *Stalinizm i Reprssi v Kazakhstane 1920-1940 Godov*, Almaty, 2009, s.255-257.

⁵⁶ KC Ulttk Kaupsizdik Komitetinin Arkhivi, F.1, Arkhiv No.: 010224, C.II, s.286.

⁵⁷ Obyedinonnoye Gosudarstvennoye Politiceskoye Upravleniye : Birleşik Devlet Siyasi Yönetimi. Bu kurum 6 Şubat 1922’de Moskova’da kuruldu. Daha sonra sırasıyla NKVD ve KGB olarak isimlendirildi.

⁵⁸ KC Ulttk Kaupsizdik Komitetinin Arkhivi, F.1, Arkhiv No.: 010224, C.I, s. 7-11.

⁵⁹ KC Ulttk Kaupsizdik Komitetinin Arkhivi, F.158, Arkhiv No.: 1, D.49, s.173-174.

bağlantı kurma çabası, SSCB’ni yok etmek için gizli karşı devrimci örgütler kurma gibi suçlar atılarak mahkûm edildiler.

Partinin XVII Kurultay’ından sonra, yani 1934 yılından itibaren “*millî bozgunculuk*” ile mücadele yeni bir hız kazandı. Bu kurultaya kadar bile SSCB’ye dahil olan ülkelerden on üçünde parti örgütlerinden bu suçlamayla yaklaşık sekiz yüz kişi partiden ihraç edilmişti.⁶⁰

1937 – 1938 yılları Fayzolla Hocayev’in başta olduğu Özbek “*milliyetçileri*” ifşa edilip, Türkistan’da “*milliyetçilerin*” T. Rıskulov tarafından başlatılan “*karşı devrimci örgütü tespit edildi.*” 5 Kasım 1938’de Kırgızistan’ın eski Halk Komiserliği Meclisi’nin başkanı Y. Abdırâhmanov Rıskulov, Hocanov, Esfendiyarov tarafından 1923 yılından başlayarak “*pantürkçü merkezde*” üye olduğu için atıldı⁶¹.

“*Terörist – bozucu sosyal – Turan partisine*” üye olduğu için Kırgız SSC’i Halk Komitesi Meclisi başkanı A.Orazbekov, Kırgızistan SSC Parti Örgütü MK’nin sekreteri H.Jienbayev, Kızıl Professura Enstitüsün’den T.Aytmatov suçlandı.

“1932 yılından itibaren “*Türkmen İstiklali*” örgütünü kurup, örgüt işlerini yönetmeye başladıkları” suçlamasıyla Türkmen SSC’nde otuz üç kişi mahkûm edildi. Aralarında iç ticaret halkomu A.Orazov vb. vardı. Türkmen Halk Komiserliği Meclisi’nin başkanı K.Aytakov, Türkmenistan SSC Parti Örgütü Merkez Komitesi’nin sekreteri A.Muhammedov vb. çok sayıda insan da “*Milliyetçiliği*” sebebiyle sürgün edildi.

Hatta yukarıda bahsettiğimiz gibi Alaş hareketinin manevî lideri Ahmet Baytursinov, Türk Latin alfabesinin kabulüne karşı olmasına rağmen o da aynı nedenle suçlandı. Türklerin Latin alfabesine karşı olup Kazakların Arap alfabesini kullanmasının devam etmesini teklif eden Ahmet Baytursinov’un kendisi de bu suçlamalardan sağ çıkmadı. Ahmet Baytursinov hakkında daha net bir şeyler söyleyecek olursak 1926 yılının Şubat – Mayıs aylarında Bakü’de gerçekleştirilen Sovyetler Birliği Türkologlar Kongresi’nde aktif olmuş o sırada da Arap alfabesini kullanmıştı. Ancak, A. Bökeykhanov’ın “*Medeniyet tarihi*”, “*Dil kuralı*”, “*Edebiyat Kılavuzu*” gibi kitaplarındaki bazı Rusça terimleri Kazakçaya çevirmesi F.Goloşyokin’in başkanlık yaptığı ülke yönetiminin hoşuna gitmedi. Bu yüzden parti yönetimi onu sosyalizme karşı olan birisi olarak göstermeye başladı.⁶² Arap harflerinden Latin harflerine geçme konusu gündeme geldiğinde

⁶⁰İzvestiya SK KPCC, S.9, 1990.s.79. (Sentralni Komitet Kommunističeskoj Partii Sovjetskogo Soyuza)

⁶¹KC Ulttk Kaupsızdik Komitetinin Arkhivi, F.11, Arkhiv No.: 112, s.17.

⁶²F(İlip). İ(sayevič). Goloşyokin, Otçot Krayevogo Komiteta VII Vsekazakhskoy Partiyonoy Konferentsii, Kızıl Orda, 1928, s.56. 13 Eylül 1924’den 1933 yılı sonuna kadar Kazakistan KP MK’nin Genel Sekreterliği görevini yürüttü, 1939’da tutuklandı ve 27 Kasım 1941’de kurşuna dizildi.

Kazakistan Cumhuriyeti KP'nin Mahallî Komitesi bu konuda özel bir karara varmayı gerekli görmedi. Bununla ilgili tekliflerin Kazak aydınları tarafından yapılmasının daha uygun olduğu düşüncesi genel kabul görmüştü. VI. Mahallî Parti Konferansında KC KP Genel Sekreteri F.Goloşyokin bu durumu şöyle açıkladı:

“Latin alfabesine geçme fikrine Mahallî Komite çok tedbirli yaklaştı. Bizden parti kararını açıklamamızı talep ettiler, bizim fikrimizi açıklamamamızın sebebi: bu mesele Kazak komünistlerinin, aydınlarının, Kazakistan'ın sosyal güçlerinin işidir. Bu nedenle onların kendilerinin çalışmaları gerekir. İşte o zaman biz de parti olarak kararımızı veririz. Bizim görevimiz buna yönlendirmek, buna yardım etmektir. Ancak bununla ilgili çalışmalar kötü durumdadır. Onlar kendi tekliflerinin ‘Bu bakış açısı fazla mı veya gerekli mi?’ sorularına gelip dayanmadığını anlamıyorlar. Onlar bu meselede 3% eğitimlilerin 97% eğitimsizlere mani olduğunu anlamıyorlar. Bu eğitimsizlere Latin alfabesiyle kolayca okuma-yazma öğretilir, Arap alfabesiyle yazmayı bilen 3%'e gelirse halkın medenî gelişmesine engel oluyorlar. Bizim, Kazak komünistlerinin görevi bu konudaki fikirlerin net olarak yansıtılmasını sağlamak ve reformun yürütülmesini temin etmektir. Şimdi hiç bir parti kararının çıkması şart değildir.”⁶³

Kazakistan'ın tam anlamıyla Latin harflerine geçişi, bu tarihten kısa bir süre önce Atatürk'ün önerisiyle Türkiye'nin kabul ettiği Latin harflerini Türk dilli halklara kabul ettirmeye parti net şekilde karşı çıktı. Türkiye Türklerinin kabul ettiği Latin alfabesine Kazakların da geçmesiyle ilgili kararı Kazakistan'ın parti kurumu değil, Kazakistan hükümeti verdi. Bu yüzden de bu belgeye imzayı cumhuriyetin birinci yöneticisi F.Goloşyokin değil Kazak Merkez İcra Komitesi'nin başkanı Erniyazov ile onun sekreteri Asılbekov atmıştı. Ancak Latin alfabesinin kabul edilmesinin ideolojik bir anlamı vardı. 19 Aralık 1928'de çıkarılan bu kararda Arap alfabesinin Kazak halkına İslam'la birlikte öğretildiği, Kazak işçi sınıfının insanlığın yarattığı medeniyetinin başarılarına ulaşmalarına engel olduğu belirtilmiştir.⁶⁴

Yani, Kazakistan KP yöneticileri o yıllar Latin alfabesine geçmenin gerekliliğini İslamla özdeşleşmiş Arap alfabesinden kurtulmanın bir yolu olarak gösteriyorlardı. Şimdi 1920'li yılların sonlarından itibaren Türkçülükle suçlama başladığında Moskova, Kazakistan da dahil kullanılan Latin kökenli Türk alfabesinden kurtulmanın yollarını aramaya başladı. Şimdi de Türk alfabesini destekleyenler açık bir şekilde Türkçüler olarak tanımlanıyordu.

⁶³ Aynı yer, s. 103-104.

⁶⁴ Sistematıçeskoye Sobraniye Zakonov Kazakhskey Avtonomnoy Sovetskoy Sotsialistıçeskoy Respubliki, Deystvuyuşih na 10 Yanvarya 1930 Goda, Alma-Ata, 1930, s. 91.

Böylece 1937 – 1939 yılları arasında Sovyet Türk Cumhuriyetlerindeki Leninist – Stalinist devirlerinin pek çok “sırlarından” haberdar, siyasette emeği geçen, uyanık aydın toplumunun yetenekli temsilcileri yok edildi.

Ancak sürgün sadece bununla bitmedi. Savaşın sonraki dönemde o yine canlanıp 50’li yılların başına kadar devam etti. Bu durum millî aydınların yetenekli sınıfını totaliter düzene hapsetti ve onları Türk dilli halkların birliği, akrabalığı, manevî ortak damarı hakkındaki bakış açılarından ve fikirlerden uzak tutarak yeniden terbiyelediler.

Sonuç

Sömürgecilik çağında “gelişmiş ülkeler” dünyanın geri kalan bölümlerini kendilerinin doğal egemenlik alanı olarak gördüler. Birçok yerde fazla direnişle karşılaşmadan istedikleri sistemi de kurmayı başardılar. Ancak Türkistan, kadim devletlerin doğduğu bir coğrafya idi ve güçlü bir kültürel birikim vardı. 19. Yüzyılın bilhassa ikinci yarısının ortalarından itibaren bölgede ciddi bir aydınlanma hareketi yaşandı ve modern dünyayı bilen ve anlamaya yönelik bir aydınlar grubu ortaya çıktı. Bunlar, aralarındaki fikir ayrılıklarına karşın bir noktada birleşiyorlardı: Türkistan’ın istiklakli.

Rusya’da gelişen siyasal olaylar, Türkistan aydınlarını da doğal olarak etkiledi ve farklı siyasal tercihler onlar arasında da siyasî rekabetleri tetikledi. Ancak “*Türkistan istiklâli*” düşüncesi ortak nokta olmayı her zaman sürdürdü. Bolşeviklerin “*self determination*” yani milletlerin kendi kaderini tayin hakkını öne çıkararak Rus olmayan milletleri yanlarına çekme düşüncesinin bir taktik hareket olduğunun anlaşılması fazla uzun sürmedi. Komünist olmayanların hayatı Rusya/SSCB dışında sürse de, sistem içinde kalan ve öne çıkan aydınlar, Bolşevik egemenliği sağlaştıkça tasfiye edildiler. İstiklâl fikrinin bedeli “*Pantürkist, Panislamist ve Turancılık*” ile suçlanarak kaybettikleri hayatları oldu. Görünürdeki rekabet ve anlaşmazlıkları, istiklâl hareketinin öncüleri arasındaki ilişkileri hiç bir zaman koparmadı ve ortadan kaldırmadı. Hiç şüphe yok ki; fikirleri yaşadı ve SSCB’nin dağılmasından sonra Türkistan coğrafyasında yeni Türk devletlerinin ortaya çıkması bu aydın öncülerin inşa ettikleri birikim üzerinde yükseldi. Sovyet Sosyalizm’inin “*Rus*” kültürü üzerine inşa ettiği “*birlik*” ve onun yaratmaya çalıştığı “*sovyet vatandaşlığı*” millî kimlikleri ortadan kaldıramadı fakat bu noktada ciddi sorunların doğmasına yol açtı. Millî kimliklerin yeniden inşası sürecinde 1850’li yıllardan 1991’e kadar aralıksız devam eden Ruslaştırma siyasetinin izlerinin ortadan kalkmasında 1917-1937 dönemindeki tecrübeler hala “*öğrenilmeyi*” bekleyen ciddi bir araştırma alanı oluşturmaktadır.

Kaynaklar

Arşivler

- Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Fon 139, Sıra 1, D. 280, s.13.
- Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi, 811. Fon, 20. Sıra, Dosya 568, s.46-48.
- KC CA, F. 141, 1. S., D. 479 A, s. 1-2.
- KC Ulttk Kaupsizdik Komitetinin Arkhivi, F.1, Arkhiv No.: 010224, C.I, s. 7-11.
- KC Ulttk Kaupsizdik Komitetinin Arkhivi, F.1, Arkhiv No.: 010224, C.II, s. 286.
- KC Ulttk Kaupsizdik Komitetinin Arkhivi, F.158, Arkhiv No.: 1, D.49, s.173-174.
- KC Ulttk Kaupsizdik Komitetinin Arkhivi, F.11, Arkhiv No.: 112, s.17.
- Tsentr Sohraneniya i İssledovaniya Dokumentov Sovremennoy İstorii Rossii, (Rusyanın Şimdiki Zaman Tarihi Belgelerini Koruma ve Araştırma Merkezi), 5. Fon, 3.Sıra, s. 23-26.
- Tsentr Sohraneniya i İssledovaniya Dokumentov Sovremennoy İstorii Rossii, 94. F., 2.S., 10.D, s.118, 123.
- Mirsait Sultangaliyev, Statii, Vıstupleniya, Dokumentı, Kazan, 1992, s. 359, 382-383.
- O Tak Nazıvayemoy “Sultan-Galiyevskoy Kontrevolutsionnoy Organizatsii”. İzvestiya TSK KPSS (Sultan-Galiyev’in Karşı Devrim Organizasyonuna Dair. Komünist Partisinin Merkezi Komitesine Dair Haberler), 1990, No, 10, s.82.
- Mambet Koygeldiyev, Stalinizm i Repressii v Kazakhstane 1920-1940 Godov, Almaty, 2009.
- Obyedinonnoye Gosudarstvennoye Politicheskiye Upravleniye: Birleşik Devlet Siyasi Yönetimi.
- İzvestiya SK KPCC, S.9, 1990.s.79. (Sentralni Komitet Kommunističeskoi Partii Sovietskogo Soyuza)
- Sistematičeskoye Sobraniye Zakonov Kazakhskoy Avtonomnoy Sovetskoy Sotsialističeskoy Respubliki, Deystvuyuşih na 10 Yanvary 1930 Goda, Alma-Ata, 1930, s. 91.
- İzvestiya SK KPCC, S.9, 1990.s.73. (Sentralni Komitet Kommunističeskoi Partii Sovietskogo Soyuza)

Kitaplar Ve Makaleler

- ARMAOĞLU Fahir H. (1962) Bolşevik İhtilali ve Self Determination Prensibi, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, CXVII, No. 2, Ankara, s.211-250.
- GOODMAN Elliot R. (1961) *The Soviet Design for a World State*, New York.
- GÖKALP Ziya (1975) *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul.
- KUUSK Johan (1962) Communist Views on National Self-Determination, *Studies on the Soviet Union*, Vol. I, No.2.
- Oçerki Kommunistiçeskoj Partii Turkeстана Almatı, 1964.
- OMARBEKOV Talas (Kasım 1991) Katelesken Lenin be Jok Elde Kazak Ziyahıları ma?, *Egemen Kazakistan*, Almaty.
- PIPES Richard (1997) *The Formation of the Soviet Union (Communism and Nationalism, 1917-1923)*, Cambridge, Harvard University Press, (6), 1st Ed. Russian Research Center Studies, No. 13.
- SHAPIRO Leonard (1960) *The Communist Party of the Soviet Union*, London.
- STALIN J. V. (1953) *Works*, Vol. III, Foreign Languages Publishing House, Moscow.
- TOGAN A. Zeki Velidi (2019) *Hatıralar*, Ankara.
- TOWSTER Julian (1955) *Political Power in the U.S.S.R., 1917-1947*, New York.
- V. I. LENİN (1938) *Selected Works*, Vol. IV, Moscow.
- WOLFE Bertram D. (1959) *Three who Made a Revolution*, (5), Boston.